

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
SZOCIOLÓGIA DOKTORI PROGRAM

Zombory Máté

A nemzeti hovatartozás mint térbeli probléma
Emlékezetpolitika Magyarországon 1989 után

című Ph.D. értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Némedi Dénes
Niedermüller Péter

Budapest, 2010.

1. A kérdésfeltevés: dinamikus térbeliség és nemzeti hovatartozás

A nacionalizmus tudományos kritikája a legkülönbébb megközelítésekben, módokon és példákon kimutatta, hogy a nemzet nem természetes és örök, hanem történetileg és társadalmilag megalkotott. Ez a normatív kritika arra irányult, hogy bizonyítsa, milyen a nemzet „valójában”, szemben azzal, ahogy feltünteti magát. A téma kutatásakor ma azzal a zavarba ejtő ellentmondással szembesülünk, hogy évtizedek mélyreható és intenzív tudományos kritikája ellenére a nemzeti hovatartozás a mindennapi gyakorlatokban továbbra is képes természetesként működni. Arra érdemes tehát választ keresni, hogy miképpen reprezentálódik természetesként az élet különféle területein. Hogyan állnak elő, szerveződnek és szilárdulnak meg azok a jelentések, amelyek a nemzeti hovatartozást a természet körébe utalják? Miképpen válik evidenssé a nemzet a diskurzusban? Ez a kritika a nemzeti-etnikai kategóriák gyakorlati alkalmazását célozza a mindennapi életben. Ennek megfelelően arra kerestem a választ, hogy miképpen működik és milyen szerepet játszik a tér kulturális értelemben vett sajátos koncepciója és konstrukciója a nemzeti hovatartozás természeti tényezőként való reprezentációjában.

A nemzeti térreprezentáció vizsgálatakor egyrészt tekintetbe kell venni, hogy globális, minden nemzet a nemzetek világában kap helyet, a nemzeti azonosulás egyúttal a nemzetek világával való azonosulás is. A nacionalizmus globális empirikus sokfélesége és változatossága ugyanakkor lehetetlenné tesz bármilyen „teljes körű” vizsgálatot, ezért a nemzeti térszerveződés sokféleségének lehetőségét tekintetbe véve, a kutatást a nemzetállami területiségre korlátoztam. E választást elsősorban az igazolja, hogy továbbra is uralkodó térbeliségről van szó, a nemzetek világának uralkodó víziója a nemzetállami doktrínát követi. E doktrína pedig meghatározott térbeliséggel jellemezhető, amit a területiség vagy territorializáció fogalma ír le. És noha nemzetállami területiség globálisan sokféleképpen intézményesül, elméletileg megragadható az a *normatív ideál*, amelyet a diskurzus előír, és amely meghatározza az e területiséget szervező diszkurzív gyakorlatokat. A nemzetek világa ugyanis nem csupán egy lehetséges világgént, hanem az egyetlen és a helyes világgént reprezentálódik. A diskurzus előírta nemzetállami területi normatív ideál soha nem valósul meg maradéktalanul, hiszen a világ népessége nem osztható fel vagy el a nemzetállamok szerinti nemzetekre, ahogy az sem érvényesíthető, hogy a nemzeti hovatartozás kizárólagos, kulturálisan homogén, és szinguláris legyen. A nacionalista, nemzetállami elvű kulturális térreprezentációra tehát úgy kérdezhetünk rá, mint egy uralkodó norma különféle alkalmazásaira, amelyet elsősorban, de nem kizárólagosan állami-kormányzati szereplők

kényszerítenek ki. Bár akként reprezentálódik, a nemzetállami normatív ideál történetileg korántsem univerzális, de a mai, történetileg előállt felállásban univerzálisként hivatkozható. Mindenesetre a kutatási kérdés globális kontextusát az európai kontinensre szűkítettem le, ahol a nemzetállami térszerveződés meghatározta nemzeti hovatarozásnak jelentős hagyománya és kiterjedten intézményesült erőforrásai vannak, még szűkebben Kelet-Európára, ahol a nemzeti terület, illetve az annak elvesztésével kapcsolatos tapasztalatok és félelmek különös mértékben meghatározták a nemzetépítést. A disszertációban nem a nemzetállami területi norma kialakulásával, intézményesülésének történetével foglalkozom, hanem diszkurzív érvényesítése és alkalmazása érdekel a nemzeti hovatarozás konstrukciójában, meghatározott társadalomtörténeti kontextusokban.

Az állam, terület és népesség mint nemzet egybeírását érvényesítő norma szerinti térreprezentáció statikus és ahistorikus világot jelenít meg és ír elő, ebben a vízióban a térbeli mozgás sajátosan leszűkített szerepet játszik. A deterritorializáció fogalmával megragadott folyamatok és jelenségek vagy a nem-reprezentált tartományban maradnak, vagy pedig kívülről fenyegető veszélyként jelennek meg. A nemzetek világán belüli térbeli mozgások pedig vagy abnormalisnak minősülnek, vagy a „végleges” és „igazságos” területi rendezést célzó átmeneti folyamatoknak. A világ territorializált víziója azzal kecsegtet, hogy az irracionális kitörésként vagy idegengyűlöletként reprezentált nacionalizmus megszüntethető, illetve megelőzhető. A nemzetállami területi norma diszkurzív előírásaként értett nacionalizmus vizsgálatához azonban tekintetbe kell venni az attól elválaszthatatlan térbeli dinamikát. Egyrészt a deterritorializációt, amellyel verseng, és amelyre reagál: a terület folyamat, szakadatlan de- és reterritorializáció. Másrészt azt a térbeli folyamatot, amelyet a nemzetállami területi elv következetes alkalmazása vált ki: a kirekesztést (népesség- és határmozgásokat), amelyre a territoriális nemzeti reprezentáció „megoldást” kínálva reagál. A nacionalizmus térbeli dinamikája tehát folytonos áthelyeződésekkel jár, amelyek megkérdőjelezzik a territorializált nemzeti hovatarozást, és amelyekre a hovatarozás természeti konstrukciója választ kínál. A térbeli dinamikát tekintetbe véve a nemzeti otthon, a haza mint a hovatarozás tere elveszíti magától értetődő jelentéseit, és ezáltal problémaként merül fel előállítás és folyamatos fenntartása. A kutatási kérdés ennek megfelelően a nemzetállami területiség szerinti hovatarozás diszkurzív konstrukciója a térbeli dinamikára adott reakcióként. Hogyan reagál a nemzetállam, illetve egyéb aktorok a hovatarozást megkérdőjelező térbeli kihívásokra?

2. A kutatás tárgya: az emlékezés mint lokalizáció

A térbeli dinamika kontextusában a hovatartozás nem más, mint lokalizáció: folyamatos elhelyezés és elhelyezkedés a változó térben. A lokalizáció olyan térbeli gyakorlat, amely mindig határmegvonás, a tér használatba vétele, viszonyok térbeliesítése. A nemzeti diskurzus térbeli gyakorlatai szerteágazóak, a kutatás tárgyát a lokalizációként értett emlékezet vizsgálatára szűkítettem le. Az emlékezés általam vizsgált térbeliesítő gyakorlata az *elbeszélés*. A térbeli kihívásokra adott reakcióként nemzeti múltelbeszéléseket vizsgáltam, amelyeket különféle aktorok adnak elő. Az elbeszélés olyan diszkurzív gyakorlat, amely nem azonos a szöveggel: a megszólalásnak testi-anyagi dimenziója van, az elbeszélés nem csak az időben helyez el, hanem a térben is. Határokat von meg és térbeli viszonyt hoz létre, azaz helyet és odatartozást konstruál. Ez azt jelenti, hogy az elemzés során nem csak a szöveg térrepresentációját, hanem az elbeszélés diszkurzív gyakorlatának térrepresentációját is figyelembe kellett venni (pl. az „itt és most” performatív aktusát).

3. A kutatás felépítése: állami és egyéni kormányzati aktorok

A nemzetállami területi norma érvényesítését végző államok nem önmagukban cselekszenek, hanem kormányzati szereplőiken keresztül. A kutatási kérdés ebben az esetben úgy fogalmazódik meg, hogy miképpen reagál adott állam a nemzeti hovatartozást megkérdőjelező térbeli áthelyeződésekre, hogyan konstruálja meg a nemzet identitását. A nemzeti hovatartozás adott módjának az előírásáról van szó, a „helyes kötődés” előállításáról és a „helytelen kötődések” ellehetetlenítéséről vagy szankcionálásáról. Röviden a népességnek az állam általi diszkurzív normalizációjáról.

Ha a nemzeti diskurzus mindennapi belső (térbeli) dinamikáját akarjuk megérteni, és nem csak az „elitek” szerepe érdekel, akkor meg kell vizsgálni nemzetállami területi norma érvényesülésének kérdését is, azaz az érvényesítésével szembeni ellenállás lehetőségeit az egyéni identitásstratégiákban. Foucault nyomán az állami beavatkozást intézményesült kormányzati eljárások sorának tekinthetjük, az egyéni identitásstratégiákat pedig olyan eljárások, diszkurzív gyakorlatok használatba vételének, amelyek révén az egyén szubjektummá alakul. A kormányzatiság (*gouvernementalité*) koncepciója lehetőséget ad arra, hogy a nemzeti diskurzus vizsgálatakor az egyéni identitásstratégiákra az állami normalizációval összefüggésben kérdezzünk rá.

Az egyéni aktorok esetében tehát a kutatási kérdés a következő: hogyan re-konstruálódik a nemzeti hovatartozás abban az esetben, ha a nemzetállami területi norma érvényesítése miatt kérdőjeleződött meg? Miképpen reagál az egyén azokra a térbeli áthelyeződésekre, amelyeket a nemzetállami területi norma alkalmazása vált ki? A kutatás tárgya pedig a múlt-elbeszélésként felfogott egyéni nemzeti lokalizáció.

A diskurzus előírta normával az egyén kényszerként szembesül, hiszen a kiváltott térbeli áthelyeződés nem saját akaratából történik meg. Úgy kérdőjeleződik meg nemzeti-térbeli hovatartozása, hogy a nemzetek territoriális világán nem reked kívül, azaz arra a kényszerű azonosításra kell reagálnia, hogy „te máshová tartozol, nem ide!”, ami annyit tesz, hogy „te más nemzethez tartozol, nem hozzánk!”. Ahhoz, hogy az egyén reagálni tudjon erre az azonosításra, magára kell vennie, el kell fogadnia a kényszerű identitáskategóriát, hiszen csak így válik cselekvőképes nemzeti szubjektum belőle. A nemzetek világán belül kell ellenállnia a kényszerű normalizációnak, csak ezáltal jelölheti újra a nemzeti-térbeli hovatartozását szervező identitáskategóriát, azaz módosíthat jelentéseit.

A nemzetállami területi norma kiváltotta áthelyeződéseknek két típusa van. Az egyik a kényszermigráció, az elűzetés, amely során a nemzeti határmegvonás az egyén mozgása révén valósul meg, a másik pedig az egyén mozgása nélkül bekövetkező nemzeti határmegvonás. Mindkét esetben meg kell határozni a szóban forgó nemzeti identitáskategória szempontjából releváns állam szerepét, stratégiáját, amellyel összefüggésben az egyéni reakciók vizsgálat tárgyává tehetők.

4. Az elemzés: magyar nemzeti határmegvonások 1989 után

Három típus-esetben vizsgáltam meg empirikusan a magyar nemzeti hovatartozás természetessé tételét a diskurzusban. Mindhárom esettanulmányban arra kerestem a választ, hogy a lokalizáló gyakorlatként értett múltelbeszélések miképpen konstruálják a nemzeti hovatartozást válaszul az azt megkérdőjelező térbeli áthelyeződésekre. A problémát mindegyik esetben társadalomtörténeti kontextusba helyeztem a kutatási kérdés és a kutatási tárgy szerint.

Állami lokalizáció: a nemzeti kartográfia

A nemzetállami területi norma érvényesítésének legfontosabb aktora az állam, ezért az egyik esettanulmányban az 1989 utáni magyar állami lokalizációt elemeztem. A közelmúlt egyik

legjelentősebb deterritorializáló eseménye Európában a kétpólusú világrend összeomlása volt. A keleti blokk felbomlását követően a magyar állami kormányzati szereplők a múlt nemzeti újraírása révén újrapozícionálták a nemzetet a térben. E folyamat elemzésekor nem azok a stratégiák érdekeltek, amelyeket a magyar politikai erők az állam vezetéséért, azaz a nemzet hivatalos képviseletéért folytatott küzdelem során követtek, hanem azok, amelyeket a magyar állam hivatalos képviselői követtek függetlenül attól, milyen színekben kerültek hatalomra.

Mivel a nacionalizmus térbeli dinamikájának áthelyeződéseire reagáló lokalizációt emlékezeti gyakorlatként határoztam meg, az állami aktorok stratégiai emlékezetpolitikai problémaként merülnek fel. Ennek megfelelően a keleti blokk felbomlására reagáló nemzeti lokalizációt az állami ünnep, augusztus 20 hivatalos megemlékezéseiben elemeztem, az ország miniszterelnökinek és államfőinek múltelbeszéléseit tettem vizsgálat tárgyává. Az elemzés korszakhatárait a rendszerváltás és az uniós csatlakozás adja, a 2005-ös megemlékezést azért elemeztem, mert a nemzeti lokalizáció változásának lehetőségét vetette fel.

Miképpen érvényesíti a magyar állam a territoriális normát 1989 után? Akárhogy is, a népesség olyan normalizációjáról van szó, amely nem csak a nemzeti ünnepeken valósul meg, azonban a nemzeti sors történet előadásának kitüntetett helyeiként az augusztus 20-i megemlékezések nagyszerű empirikus területet jelentettek a kérdés megválaszolására.

Egyéni lokalizáció a kényszervándorlás kontextusában

Az egyén mozgásával megvalósuló határmegvonás típus-eseteként élettörténeti interjúkat elemeztem, amelyeknek elbeszélőit a második világháború végétől a nemzetállami területi norma nemzetközileg támogatott érvényesítésének következményeképpen német származásuk miatt elűzték Magyarországról, ám visszatértek. Akár a németországi kitelepítésből szöktek haza, akár a *malenkij robotból* tértek vissza, az interjúalanyok azzal szembesültek, hogy a stigmatizáló német azonosítás megvonja tőlük a magyar nemzeti hovatartozást, illetve a „nem bűnös német” azonosulás lehetőségét. Ezek a kényszerek a mai napig meghatározzák a megszólalást, hiszen a személyes identitás narratív konstrukciója folyamatos, és a kényszervándorlás olyan traumatikus élettörténeti esemény, amelyet nem lehet elfelejteni abban az értelemben, hogy ne szerepeljen az élettörténeti én-konstrukcióban.

Azonban nem csupán ez a tény adja a 2003 és 2005 között készített interjúk aktualitását, hanem főképpen az, hogy a rendszerváltással megnyílt az a nyilvános emlékezetpolitikai tér, amelyben politikailag korlátozás nélkül artikulálható a nemzeti-etnikai hovatartozás – és amelyben a szabadabbá váló emlékezés révén immár nyilvános a stigmatizáló német azonosítás

emléke, ahogy a magyar hovatartozás re-konstrukciójának kényszere is. Ennek az emlékezetpolitikai térnek a legjelentősebb szereplője a magyar állam, amely az első esettanulmányban kimutatott módon érvényesíti a területiális normát 1989 után. Az interjúalanyokat azzal kerestem meg, hogy német származású emberekkel készítek élettörténeti interjúkat egy emlékezetkutatás számára.

Az interjúalanyok számára az egykori visszatérés, illetve az arra való emlékezés a nemzetállamon belüli haza konstrukciójának kérdését veti fel. Hogyan lehet az elűzetésből visszatérve Magyarországon nyilvánosan újra magyarrá válni és német származásúnak maradni?

Egyéni lokalizáció a „határon túlra” helyezés kontextusában

Az egyén mozgása nélküli térbeli áthelyeződés típus- esetét szlovákiai magyarokkal készült élettörténeti interjúkon elemzem. A trianoni békeszerződéssel úgy került Magyarország határain kívülre három millió háromezres magyar, hogy elhagyta volna lakóhelyét. A kutatás szempontjából irreleváns az a tény, hogy az első világháború utáni rendezést a nemzetállami területi norma alapján hajtották végre, hiszen az ebből fakadó határmegvonásoknak többé nincsen megélt élettörténeti emlékezete. Az interjúk megszólalások kontextusát ezért a „határon túl” diskurzusának állami gyakorlatiban határoztam meg, és az 1989 és 2004 közötti kormányzati diaszpórapolitika elemzésével mutattam ki, milyen területiséget szerveznek és írnak elő. A térbeli áthelyeződés ebben az esetben úgy valósul meg, hogy diszkurzíve ismétlődik, hiszen a magyar állam a történeti Magyarország területét alapul véve törekszik a nemzet szimbolikus integrációjára, miközben a trianoni államhatárt elismerve „magyar-magyar viszonyt” hoz létre, amely eltávolítja és a nemzethatáron kívül helyezi a határon túli magyarként megnevezett népet.

Az interjúk helyzeteket úgy alakítottam ki a 2008-as, szlovákiai adatfelvétel során, hogy a megszólalás és a narratív identitás konstrukciója a „határon túl” diskurzusának állami gyakorlatai által működtetett magyar azonosításra adott reakció legyen (magyarként kerestem meg őket, és Magyarországhoz fűződő élményeikre voltam kíváncsi). A magyar nemzeti hovatartozást provokáló, az állam emlékezetpolitikája révén ismételt térbeli áthelyeződés tehát azzal a diszkurzív kényszerrel szembesíti az interjúalanyokat, hogy egyszerre kell magyarnak maradniuk és visszautasítaniuk a „határon túl” diskurzusának eltávolító és lenéző magyar azonosítását. Ez az identitásstratégia a nemzetállamon kívüli haza konstrukciójának kérdését veti fel.

5. Hármaskonstelláció: az esettanulmányok összefüggései

A három esettanulmányt nem csak a közös kutatási kérdés és tárgy, az emlékezetkutatás megközelítése vagy a diszkurzív és narratív elemzési módszer köti össze, hanem az is, hogy mindhárom empirikus vizsgálatnak az 1989 utáni magyar emlékezetpolitika a kontextusa. Az amúgy önmagukban is megálló elemzések együtt többet mondanak a kutatási problémáról, mint külön-külön. Bár az interjúalanyok közvetlenül nem az augusztus 20-ai megemlékezésekre reagáltak, az interjúelemzések kontextusa összevethető az állami ünnep elemzésének eredményeivel. Ezen kívül mindhárom esetet társadalomtörténeti kontextusában elemeztem. Az 1920, 1944-1946, illetve 1989 évszámokkal fémjelzett történések egyrészt mélyrehatóan befolyásolták a magyar nemzetállami területiséget, másrészt pedig a magyar nemzeti hovatartozás társadalomtörténetének kitüntetett fejezetei. Az elemzett elbeszélések, hangzottak bár el köztársasági elnökök, vagy „névtelen” német származású és szlovákiai magyarok szájából, a diskurzus történetisége folytán mind ennek a történetnek az örökségével szembesülnek, ebben helyezik el magukat, ezt a történetet szövik tovább.

6. Kutatási eredmények

1989 után a hivatalos magyar nemzetállami képviselő újrapozícionálta a magyar nemzetet a térben, és tette ezt azon lokalizáló gyakorlatok révén, amelyeket nemzeti kartográfiának neveztem. E gyakorlatok a nemzetállami területi normát érvényesítik, azaz territorializálnak, még hozzá úgy, hogy a nemzethez tartozást a földrajzi elhelyezkedés magától értetődő jelentései révén a területben gyökereztetik, a természet részévé teszik tehát, amelyre az emberi cselekvés nem bír hatással, csak a „nemzeti sors”, amely viszont éppen a nemzet elhelyezkedéséből adódik. Egybeíródik, egylényegűvé válik állam, nemzet és terület. A haza magától értetődő elhelyezkedése révén természetessé tett magyar nemzeti otthon azzal kecsegtet, hogy ontológiai biztonságot nyújt a nemzet tagjai számára. Ugyanakkor kizáró jellegű, hiszen csak a hontestvér és az idegen pozícióját engedi meg. A haza állandónak mutatkozik, amelyet, ahelyett, hogy alakítani kellene a változó világban, meg kell óvni a változástól. A változás ugyanis, amely kizárólag kívülről „sújthat le”, hanyatlást jelent ebben a reprezentációban – hanyatlást egy olyan múlthoz képest, amelyet a jelen igényei formálnak újra. A diskurzusban ekképpen materializálódó magyar „nemzettest” nem politikai minőség, hanem természeti.

Az egyéni identitásstratégiák vizsgálatakor arra kerestem a választ, hogy a nemzeti kartográfia államilag előírt lokalizációs gyakorlatait a nemzettestből való kiszakítottsággal szembesülő egyének hogyan veszik használatba, és e használat során miképpen élnek az ellenállás stratégiáival.

A hazájukból német származásuk, azaz „ide-nem-tartozásuk” okán elűzöttek visszaemlékező én-elbeszéléseinek elemzése olyan identitásstratégiát azonosított, amely az én önmagához fűződő viszonyát a kulturális örökség elvén alakítja ki. Ezáltal az etnikai múltként felmutatott és a lokalitásban (itt: a településben) megtestesülő személyes és családtörténet értékessé válik, a szubjektum megszabadul a „német” identitáskategória stigmájától („német” = bűnös) azáltal, hogy a muzealizáció révén tárgyiasítja és újrajelöli azt. Ugyanakkor artikulálhatja magyar hovatarozását is, hiszen a lokalitás a magyar nemzeti területen helyezkedik el. A kulturális örökség elvű re-lokalizáció, a nemzeti és etnikai hovatarozás újraalakítása a különbözőség térbeliesítése során olyan hazákat hoz létre, amelyek világosan elhatárolódnak akár a „némettől”, akár a „magyar” (állam)tól. A nemzetállami hazával minőségileg megegyező, a születés sorszerűsége által meghatározott, territorializált és a kizárólagos földrajzi elhelyezkedésből eredő etnikai hazák jönnek létre, amelyekhez, a nemzetállami területi elvvel azonos módon, természetes kötődés fűz. Ez az identitásstratégia a kormányzatiság terében értett egyén-állam hatalmi viszony megfordítását úgy viszi végbe, hogy államilag intézményesített lokalizációs gyakorlatokat, a múlt nemzeti reprezentációjának eszközeit és technikáit veszi használatba és alakítja ki általuk a nemzetállami hazával analóg, ám attól élesen elhatárolt etnikai hazákat. Olyan ellenállásról van szó, amely úgy kezdi ki a diszkurzív kényszerként nehezedő nemzetállami területi elvet, hogy ember és hely viszonyát tekintve nem kérdőjelezi meg azt. Az önmuzealizáció konstruálta haza határai minőségileg megegyeznek a nemzetállami területi norma szerinti haza-határokkal, azonban stratégiai megvonásuk érvényteleníti állam és nemzet megkérdőjelezhetetlen egységét.

Hasonló történik azokban a múltelbeszélésekben is, melyek tétje a „határon túl” diskurzusa által megvont, magyar és magyar között különbséget tevő, egyéni mozgással nem járó térbeli áthelyezésre adott reakció. A szóban forgó diskurzus a nemzeti kartográfiával megegyező állami lokalizációt végzi. Ebben az esetben úgy kell véghezvinni a magyar hovatarozás konstrukcióját, hogy egyúttal vissza lehessen utasítani a „határon túl” diskurzusa által előírt kizáró és lenéző azonosítást. Az államilag intézményesített nemzeti múltreprezentáció eszközeinek és technikáinak egyéni használatba vételével olyan, a magyar államon kívül elhelyezkedő hazák jönnek létre, amelyek minőségileg megegyeznek a magyar nemzetállami hazával, azonban élesen elhatárolódnak attól, a bennük megtestesülő magyar hovatarozás

ennélfogva megkülönböztethető a normaként előírt „újraegyesített magyar nemzettől”. A lokalitás ebben az esetben megtestesülhet a településben, a (kis)régióban, egykori vagy jelenlegi közigazgatási egységben, vagy akár Szlovákia egészében.

E nemzeti otthonokhoz ugyanakkor szintén természetes kapcsolat fűz, amelyet a születés, a nemzeti táj, az anyanyelv sorsszerű adottsága és a magyarság abszolút értéke határoz meg. A nemzetállami területi norma lokalizációs eljárásainak használatba vétele a térbeli elhelyezkedésen alapuló, abból eredő különbözőséget hoz létre, és értéket állít elő. Az ellenállás e stratégiája során a Magyarországról érkező diskurzus kialakította lenéző és gyámolító viszony a visszájára fordul, és a re-lokalizált hazához képest a magyar állam és nemzet határon kívülre kerül és leértékelődik. Olyan ellenállásról van szó, amely a nemzetállami területi norma előírta viszonyt ember és föld között nem kérdőjelezi meg, ugyanakkor azzal, hogy a nemzeti otthon határai nem feltétlenül államhatárok, visszautasítja a normát.

Ez a térbeli dinamika a nemzeti hovatartozás folyamatos konstrukcióját teszi lehetővé. Ugyanakkor a nem nemzetállami hazák konstrukciója az ember és helyek nemzeti viszonyának olyan kulturális formáját jelenti, amely visszautasítja a nacionalizmus normaként előírt területi ideálját, amely szerint nemzet és állam határainak *egybe kell esnie*. Mindez azt jelenti, hogy a nacionalizmus kulturális logikájának vizsgálata két jelentős tanulsággal szolgált. Az identitáskonstrukció során a nemzeti határok megvonása kikerülheti, sőt, akár figyelmen kívül is hagyhatja az állami határokat. A különféle lokalizációs eljárások olyan „alternatív nemzeti otthonokat” hoznak létre, amelyek, akár a nemzetállami területen, akár azon kívül testesülnek meg, nem kötődnek sem állami szervezethez, sem annak igényéhez. A nacionalizmus nemzetállami doktrínája kérdőjeleződik meg ezzel, hiszen az alternatív nemzeti otthonok konstrukciója anélkül hoz létre nemzeti hovatartozást, hogy államiságra törne, visszautasítva ezzel az „egy állam, egy kultúra/nemzet” normáját. Ennyiben a nemzeti diskurzus e működése „választ talál” a kor kihívásaira. Ugyanakkor, egy másik tanulságként, a normatív nemzeti azonosítás és az ellenállás e dialektikája a nemzeti diskurzuson belül megy végbe, más szóval a megkonstruált „alternatív”, állam nélküli nemzeti hovatartozások a nemzetállami territorializációval azonos módon hozzák létre emberek és helyek viszonyát, a nemzetállami hazával analóg hazákat állítanak elő és tartanak fenn. A territorializáló lokalizációs gyakorlatok tehát úgy ismétlik a nemzetállami területi normát, hogy kikezdi az általa előírt kulturális és nemzeti homogenizációt, hiszen a magyar nemzetállami területen belüli etnikai hazákat, illetve a magyar nemzetállamon kívüli magyar hazákat konstruálnak,

amelyek azonban az érvényesített nemzetállami ideállal megegyező módon térben lehatároltak kifelé, homogenizálnak befelé, és a földben gyökereznek.

A nemzeti diskurzus ilyen természetiesítő működése Beck-féle ellenmodernizációs stratégiának tekinthető. Külön-külön mindhárom elemzett esetben jól látható, ahogy a nemzeti hovatartozás természetessé válik múlt és jelen térbeli-anyagi azonosításán keresztül. A nacionalizmus belső dinamikáját tekintve, az eseteket összefüggésükben nézve azonban az is láthatóvá válik, miképpen kérdőjelezi meg minduntalan ez a nemzeti diskurzus a természetes hovatartozást, amelyet, mivel megvonható és meg is von, folyamatos és vég nélküli emlékezetmunkával kell és lehet természetesként reprezentálni. E stratégia, a nemzeti bezárkózás sikertelenségre van ítélve, hiszen egyfelől a hazát képtelen a „külvilágtól” érintetlenül, változatlanul fenntartani, másfelől a kirekesztésen és a viszont-kirekesztésen alapul, végül pedig megnehezíti a változó kontextusokhoz való folyamatos és elengedhetetlen alkalmazkodást – azáltal, hogy ellehetetleníti a hovatartozás politikáját.

7. A kutatáshoz kapcsolódó publikációk

The Cartography of National Rites. *Res Publica Nowa*, Special Issue – V4 „Are we East or West?” 2009. 21-31.

Le retour des Hongrois à l'Europe. Appartenance nationale et représentation de l'espace mémoriel. In : (dir. Marie-Claude Maurel, Françoise Mayer) *L'Europe et ses représentations du passé. Les tourments de la mémoire*, Paris, L'Harmattan, 2008. 147-166.

„Szóval ez már nincsen, ezt így emlékezetből megfestettem”. In: Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok - Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*, MTA Szociológiai Kutatóintézet, 56-os Intézet, 2008. 41-80.

Pörgetős történelem: használati utasítás a magyar nemzeti képzeleti térképhez. *anBlok*, 2008/1-2. 111.

Nemzeti rítusok kartográfiája, *Replika*, 2006. december, 56-57. szám, 61-81.

Önmuzealizáció és etnikai hovatartozás. Az etnikai identitás performativitása a kényszermigráció kontextusában. *REGIO* 2006/4. 51-95.